

Περί ηθικής (Πιοτρ Κροπότκιν)

Η ιστορία της ανθρώπινης σκέψης θυμίζει τις ταλαντώσεις εκκρεμούς, ταλαντώσεις που συνεχίζονται αιώνες τώρα. Μετά από μια μακρά περίοδο ύπνου έρχεται η στιγμή της αφύπνισης. Τότε η σκέψη απελευθερώνεται από τις αλυσίδες με τις οποίες όλοι οι ενδιαφερόμενοι -κυβερνήτες, νομικοί, κλήρος- την είχαν επιμελώς δέσει. Τις σπάζει. Υποβάλλει σε αυστηρή κριτική κάθε τι που της είχαν διδάξει και αποκαλύπτει την κενότητα των θρησκευτικών, πολιτικών, νομικών και κοινωνικών προκαταλήψεων,

στους κόλπους των οποίων φυτοζωούσε. Ωθεί την έρευνα σε άγνωστα μονοπάτια, εμπλουτίζει την γνώση μας με απροσδόκητες ανακαλύψεις· δημιουργεί νέες επιστήμες.

Όμως, οι προαιώνιοι εχθροί της σκέψης, ο κυβερνήτης, ο νομικός, ο θεολόγος, συνέρχονται ταχύτατα από την ήττα. Ανασυντάσσουν σταδιακά τις διασκορπισμένες δυνάμεις τους· ανανεώνουν την πίστη και τους κώδικές τους, προσαρμόζοντάς τα σε κάποιες νέες ανάγκες. Και, επωφελούμενοι από την δουλικότητα του χαρακτήρα και της σκέψης, την οποία τόσο επιτυχώς αυτοί οι ίδιοι είχαν καλλιεργήσει, επωφελούμενοι από την πρόσκαιρη αποδιοργάνωση της κοινωνίας, εκμεταλλευόμενοι την απραγμία των μεν, την δίψα για πλούτο των δε και τις διαψευσμένες ελπίδες των τρίτων -κυρίως τις διαψευσμένες ελπίδες- ξαναρχίζουν αθόρυβα το έργο τους, καθυποτάσσοντας αρχικώς τα παιδιά μέσω της εκπαίδευσης.

Το πνεύμα ενός παιδιού είναι αδύναμο. Είναι πανεύκολο να το υποτάξουν μέσω του φόβου -και αυτό πράττουν. Το κάνουν δειλό και μετά του μιλούν για τα βασανιστήρια της Κόλασης του δείχνουν τα βάσανα της καταδικασμένης ψυχής, την εκδίκηση ενός ανελέητου θεού... Ο κληρικός θα το εθίσει στην ιδέα του νόμου για να το κάνει να υπακούει καλύτερα σε ό,τι ονομάζει θεϊκό νόμο, και ο δικηγόρος θα του μιλήσει για τον θεϊκό νόμο για να το κάνει να υπακούει καλύτερα στον ανθρώπινο νόμο. Και η σκέψη της επόμενης γενιάς θα διατηρήσει αυτήν την θρησκευτική συνήθεια, αυτήν την εξουσιαστική και ταυτοχρόνως δουλική συνήθεια -εξουσία και δουλικότητα βαδίζουν πάντοτε χέρι χέρι- αυτήν την συνήθεια υποταγής την οποία τόσο συχνά συναντάμε στους συγχρόνους μας.

Κατά την διάρκεια αυτών των περιόδων ύπνου, σπανίως συζητούνται τα ηθικά ζητήματα. Οι θρησκευτικές πρακτικές και η δικαστική υποκρισία τα αντικαθιστούν. Κριτική δεν ασκείται, οι άνθρωποι αφήνονται να οδηγούνται από την συνήθεια, από την αδιαφορία. Δεν παθιάζονται ούτε υπέρ ούτε κατά της κυρίαρχης ηθικής. Κάνουν ό,τι μπορούν για να φαίνεται ότι οι πράξεις τους εναρμονίζονται με όσα διατείνονται ότι πιστεύουν. Και το ηθικό επίπεδο της κοινωνίας υποβαθμίζεται όλο και περισσότερο, προσεγγίζοντας εκείνο της ηθικής κατάπτωσης των Ρωμαίων κατά την περίοδο της παρακμής ...

Ό,τι καλό, σπουδαίο, γενναιόδωρο, ανεξάρτητο υπάρχει στον άνθρωπο σιγά σιγά εξανεμίζεται, σκουριάζει σαν ένα μαχαίρι που δεν χρησιμοποιείται. Το ψέμα γίνεται αρετή, η ευτέλεια, καθήκον. Το να πλουτίσει κανείς, να απολαμβάνει μόνον εφήμερες ηδονές, να αναλώνει άσκοπα την ευφυΐα του, τον ζήλο του, την ενεργητικότητά του, γίνεται σύνθημα τόσο των εύπορων τάξεων, όσο και της πλειονότητας των φτωχών, των οποίων το ιδανικό είναι να γίνουν σαν τους αστούς. Τότε, η διαφθορά των κυβερνώντων -του δικαστή, του κλήρου και των, λίγο πολύ, εύπορων τάξεων- γίνεται τόσο σκανδαλώδης ώστε το εκκρεμές αρχίζει να κινείται προς την αντίθετη κατεύθυνση...

Και κάθε φορά, το ζήτημα της ηθικής τίθεται επί τάπητος: «Γιατί να ακολουθήσω τις αρχές αυτής της υποκριτικής ηθικής;», διερωτάται εκείνος που απελευθερώνεται από τους θρησκευτικούς φόβους. «Γιατί κάθε ηθική να είναι υποχρεωτική;».

Προσπαθούν, λοιπόν, οι άνθρωποι να κατανοήσουν αυτό το ηθικό αίσθημα που συναντούν σε κάθε τους βήμα, χωρίς να το έχουν ακόμη εξηγήσει, και δεν θα το εξηγήσουν ποτέ, όσο θα θεωρείται προνόμιο της ανθρώπινης φύσης, όσο δεν θα κατέρχονται στο επίπεδο των ζώων, των φυτών, των βράχων για να το κατανοήσουν. Επιχειρούν, ωστόσο, να το εξηγήσουν σύμφωνα με την σύγχρονη επιστήμη.

Και -χρειάζεται να ειπωθεί;- όσο περισσότερο υποσκάπτουν τις βάσεις της κυρίαρχης ηθικής, ή μάλλον της υποκρισίας που την αναπληρώνει, τόσο περισσότερο υψώνεται το ηθικό επίπεδο της κοινωνίας. Αυτές ιδίως τις εποχές, όταν ακριβώς οι άνθρωποι τού ασκούν κριτική και το απορρίπτουν, το ηθικό αίσθημα προοδεύει ταχύτερα· τότε αναπτύσσεται, εξυψώνεται, εξευγενίζεται...

«Γιατί να είμαι ηθικός;». Ιδού, λοιπόν, το ερώτημα που έθεσαν οι ορθολογιστές

του 12ου, οι φιλόσοφοι του 16ου, οι φιλόσοφοι και οι επαναστάτες του 18ου αιώνα... Αλήθεια, γιατί;...

«Θα είμαι ανήθικος», έλεγε ένας νεαρός Ρώσος μηδενιστής στον φίλο του, δίδοντας έτσι υλική υπόσταση στις σκέψεις που τον βασάνιζαν. «Θα είμαι ανήθικος»· και γιατί να μην είμαι; Επειδή το θέλει η Βίβλος; Αλλά η Βίβλος δεν είναι παρά μια συλλογή βαβυλωνιακών και ιουδαϊκών παραδόσεων -παραδόσεων που συγκεντρώθηκαν όπως τα Ομηρικά Έπη στο παρελθόν ή όπως συλλέγονται ακόμη και σήμερα τα τραγούδια των Βάσκων ή οι μογγολικοί θρύλοι! Πρέπει λοιπόν να περιέλθω στην πνευματική κατάσταση των ημιβάρβαρων λαών της Ανατολής;...

Ή μήπως επειδή η ανατροφή μου είναι τέτοια; Επειδή η μητέρα μου μού δίδαξε την ηθική; Όμως τότε θα πρέπει επίσης να γονατίζω μπροστά στην εικόνα του Χριστού ή της Παναγίας, να σέβομαι τον βασιλιά ή τον αυτοκράτορα, να υποκλίνομαι μπροστά στον δικαστή, ενώ γνωρίζω ότι είναι ένας παλιάνθρωπος, απλώς επειδή η μητέρα μου, οι μητέρες όλων μας, πολύ καλόψυχες, αλλά με μεγάλη άγνοια, μας δίδαξαν ένα σωρό ανοησίες;

Θα αγωνισθώ για να απαλλαγώ από τις προκαταλήψεις και όλα τα υπόλοιπα. Αν και μου προκαλεί αποστροφή, θα αναγκάσω τον εαυτό μου να είναι ανήθικος, όπως, ως έφηβος, τον εξανάγκαζα να μη φοβάται το σκοτάδι, το νεκροταφείο, τα φαντάσματα και τους νεκρούς, για τα οποία μου είχαν εμπνεύσει τον φόβο. Θα το κάνω για να καταστρέψω ένα όπλο που εκμεταλλεύονται οι θρησκείες· θα το κάνω, τέλος, έστω για να διαμαρτυρηθώ ενάντια στην υποκρισία που θέλουν να μάς επιβάλουν εν ονόματι μιας λέξης, την οποία βάφτισαν «ηθική»...

Χρειάζεται να προσθέσουμε ότι, αφού πέταξε στο καλάθι των αχρήστων τις ηθικοπλαστικές διδασκαλίες των πατέρων της και αφού παρέδωσε στις φλόγες όλα τα συστήματα ηθικής, η μηδενιστική νεολαία ανέπτυξε στους κόλπους της έναν πυρήνα ηθικών συνηθειών, απείρως ανωτέρων όλων εκείνων, τις οποίες οι γονείς της είχαν ποτέ εφαρμόσει υπό την καθοδήγηση του Ευαγγελίου, της «συνείδησης», της «κατηγορικής προσταγής», ή του «καλώς εννοούμενου συμφέροντος» των ωφελιμιστών;

Όμως, προτού απαντήσουμε στο ερώτημα: «Γιατί να είμαι ηθικός;», ας εξετάσουμε κατ' αρχάς, εάν αυτό έχει τεθεί σωστά- ας αναλύσουμε τα κίνητρα των ανθρωπίνων πράξεων.

Όταν οι πρόγονοί μας θέλησαν να ανακαλύψουν την αιτία που ωθεί τον άνθρωπο να δρα με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, χρησιμοποίησαν μια πολύ απλή μέθοδο. Μπορούμε να δούμε ακόμη και σήμερα κάποιες εικόνες της Καθολικής Εκκλησίας, αντιπροσωπευτικές της ερμηνείας τους. Ένας άνθρωπος βαδίζει στην ύπαιθρο και, χωρίς καν να το υποψιάζεται, φέρει τον Διάβολο στον αριστερό του ώμο και έναν άγγελο στον δεξιό. Ο Διάβολος τον ωθεί να πράξει το κακό, ενώ ο άγγελος προσπαθεί να τον συγκρατήσει. Και αν ο άγγελος υπερिσχύσει, και ο άνθρωπος παραμείνει ενάρετος, τρεις άλλοι άγγελοι τον παίρνουν στα χέρια και τον μεταφέρουν στους ουραμούς. Έτσι, τα πάντα εξηγούνται θαυμάσια.

Οι γριές παραμάνες μας, οι οποίες γνωρίζουν πολύ καλά αυτό το θέμα, θα σας πουν ότι δεν πρέπει ποτέ να βάζουμε ένα παιδί να κοιμηθεί χωρίς να ξεκουμπώσουμε στον λαιμό το ρουχαλάκι του. Πρέπει να αφήνουμε ανοιχτή, στην βάση του λαιμού, μια αρκετά ζεστή γωνιά, όπου ο φύλακας άγγελος να μπορεί να φωλιάσει. Ειδάλλως ο Διάβολος θα βασανίζει το παιδί ακόμη και στον ύπνο του.

Αυτές οι αφελείς αντιλήψεις εκλείπουν. Όμως, αν και οι πεπαλαιωμένες λέξεις σβήνουν, η ουσία παραμένει πάντοτε η ίδια.

Ο μορφωμένος άνθρωπος δεν πιστεύει πλέον στον Διάβολο· ωστόσο, επειδή οι ιδέες του δεν είναι περισσότερο ορθολογικές από εκείνες που έχουν οι παραμάνες μας, δεν κάνει άλλο παρά να μετατρέπει τον Διάβολο και τον άγγελο σε μια σχολαστική φλυαρία, την οποία βαπτίζει «φιλοσοφική». Αντί για τον «Διάβολο», θα μιλήσει σήμερα για «την σάρκα, τα πάθη». Ο «άγγελος» θα αντικατασταθεί με τις λέξεις «συνείδηση» ή «ψυχή» -«αντανάκλαση της σκέψης ενός Θεού δημιουργού» ή του «μεγάλου αρχιτέκτονα», όπως λένε οι ελευθεροτέκτονες. Ωστόσο, οι πράξεις του ανθρώπου παρουσιάζονται πάντοτε ως το αποτέλεσμα μιας σύγκρουσης μεταξύ δύο αντίθετων στοιχείων. Και πάντοτε ο άνθρωπος θεωρείται τόσο πιο ενάρετος όσο περισσότερες νίκες θα καταγάγει το ένα από τα δύο αυτά στοιχεία -η ψυχή ή η συνείδηση- επί του άλλου, δηλαδή επί της σάρκας ή των παθών.

Εύκολα κατανοεί κανείς την κατάπληξη των παππούδων μας, όταν οι Άγγλοι φιλόσοφοι και αργότερα οι εγκυκλοπαιδιστές, άρχισαν να υποστηρίζουν, αντιθέτως προς τις πρωτόγονες αυτές αντιλήψεις, ότι ο Διάβολος και ο άγγελος δεν έχουν καμιά σχέση με τις ανθρώπινες πράξεις, αλλά ότι όλες οι ανθρώπινες πράξεις, καλές ή κακές, ωφέλιμες ή βλαβερές, έχουν ένα και μόνο κίνητρο: Την αναζήτηση της ηδονής.

Σύσσωμη η θρησκευτική αδελφότητα και, προπάντων, η πολυπληθής φάρα των φαρισαίων, μέμφθηκαν την «ανηθικότητα». Λοιδορούσαν ή και αφόριζαν τους στοχαστές. Και όταν αργότερα, στο διάβα του αιώνα μας, οι ίδιες ιδέες υιοθετήθηκαν από τον Μπένθαμ, τον Τζον Στιούαρτ Μιλ, τον Τσερνιτσέφσκι και τόσους άλλους, και όταν αυτοί οι στοχαστές άρχισαν να υποστηρίζουν και να αποδεικνύουν ότι ο εγωισμός ή η αναζήτηση της ηδονής είναι το αληθινό κίνητρο όλων των πράξεων μας, οι κατάρες διπλασιάστηκαν. Γύρω από τα βιβλία τους εξυφάνθηκε μια συνωμοσία σιωπής· οι συγγραφείς αντιμετωπίζονταν σαν μηδενικά.

Και όμως, τι πιο αληθινό υπάρχει από αυτήν την διαβεβαίωση;

Ιδού ένας άνθρωπος που αρπάζει το τελευταίο ξεροκόμματο ενός παιδιού. Όλος ο κόσμος θα πει με μια φωνή ότι πρόκειται για έναν φρικτό εγωιστή, ότι μοναδικό του κίνητρο ήταν ή φιλαυτία.

Όμως, ιδού ένας άλλος άνθρωπος, ο οποίος από όλους αναγνωρίζεται ως ενάρετος. Μοιράζεται το τελευταίο ξεροκόμματό του με κάποιον που πεινά. Βγάζει το ρούχο του για να το δώσει σε εκείνον που κρυώνει. Και οι ηθικολόγοι, οι οποίοι μιλούν πάντοτε την ακατάληπτη θρησκευτική διάλεκτο, σπεύδουν να πουν ότι αυτός ο άνθρωπος από την αγάπη προς τον πλησίον ωθείται έως την αυταπάρνηση, ότι υπακούει σε ένα πάθος τελείως διαφορετικό από εκείνο του εγωιστή.

Και όμως, εάν το καλοσκεφθούμε, σύντομα ανακαλύπτουμε ότι, όσο διαφορετικές και αν είναι οι δύο πράξεις, όσον αφορά στο αποτέλεσμα για την ανθρωπότητα, το κίνητρο είναι πάντα το ίδιο. Είναι η αναζήτηση της ηδονής.

Εάν ο άνθρωπος, δεν έβρισκε ευχαρίστηση χαρίζοντας το τελευταίο του πουκάμισο, δεν θα το έκανε. Εάν έβρισκε ευχαρίστηση στο να αρπάξει το ψωμί από το παιδί, θα το έκανε· όμως αυτό του προκαλεί αποστροφή, ενώ βρίσκει ευχαρίστηση στο να χαρίζει το ψωμί του -και το χαρίζει.

Εάν δεν υπήρχε ο κίνδυνος να δημιουργήσουμε σύγχυση, χρησιμοποιώντας λέξεις που έχουν μια καθιερωμένη σημασία, αλλά στις οποίες έχουμε προσδώσει ένα νέο νόημα, θα λέγαμε ότι και ο ένας και ο άλλος ενεργούν ωθούμενοι από τον εγωισμό τους...

Πάρτε ως παράδειγμα...τον ανθρωπάκο, ο οποίος εξαπατά τους φίλους του και

ψεύδεται σε κάθε του βήμα, είτε για να αποσπάσει από κάποιον πενταροδεκάρες, είτε από κομπορρημοσύνη, είτε από πανουργία. Πάρτε τον αστό που κλέβει πεντάρα πεντάρα τους εργάτες του για να αγοράσει ένα κόσμημα για την σύζυγο ή την ερωμένη του. Πάρτε τον οποιονδήποτε απατεωνίσκο. Και αυτός ακόμη δεν κάνει τίποτε άλλο παρά να υπακούει σε μια κλίση· αναζητά την ικανοποίηση μιας ανάγκης, προσπαθεί να αποφύγει κάτι που θα ήταν γι' αυτόν οδυνηρό...

Είναι προφανές ότι μιλάμε για τις εσκεμμένες, τις συνειδητές πράξεις του ανθρώπου, επιφυλασσόμενοι να μιλήσουμε αργότερα γι' αυτήν την απέραντη σειρά των ασυνείδητων, σχεδόν μηχανικών, πράξεων, οι οποίες καλύπτουν ένα τόσο μεγάλο μέρος της ζωής μας. Ε, λοιπόν, σε αυτές τις συνειδητές ή εσκεμμένες πράξεις, ο άνθρωπος αναζητά πάντοτε εκείνο που τον ευχαριστεί.

Κάποιος μεθά και περιέρχεται καθημερινώς σε μια κτηνώδη κατάσταση, επειδή αναζητά στο ποτό την διέγερση την οποία δεν του εξασφαλίζει το νευρικό του σύστημα. Κάποιος άλλος δεν μεθά, δεν πίνει ακόμη και όταν θεωρεί το ποτό μια ευχαρίστηση, προκειμένου να διατηρήσει την ζωντάνια της σκέψης και την ακεραιότητα των δυνάμεών του, ώστε να μπορεί να γευθεί άλλες απολαύσεις τις οποίες προτιμά περισσότερο από εκείνη του ποτού. Μήπως, είναι αυτό κάτι διαφορετικό από αυτό που κάνει ένας καλοφαγάς, ο οποίος, αφού ρίξει, επί τροχάδην, μια ματιά σε όλα τα εδέσματα ενός πλούσιου τραπεζιού, παραιτείται από όσα απλώς του αρέσουν, για να φάει μεγάλη ποσότητα από εκείνο που προτιμά ιδιαιτέρως;

Ό,τι και αν κάνει, ο άνθρωπος πάντοτε αναζητά την απόλαυση, ή μάλλον αποφεύγει την οδύνη.

Όταν μια γυναίκα στερείται το τελευταίο κομμάτι ψωμί για να το προσφέρει στον πρώτο τυχόντα, όταν βγάζει το τελευταίο κουρέλι της για να σκεπάσει με αυτό μια άλλη γυναίκα που κρυώνει, ενώ και η ίδια τουρτουρίζει από το κρύο στο κατάστρωμα ενός πλοίου, το κάνει επειδή θα υπέφερε απείρως περισσότερο βλέποντας έναν άνδρα να πεινά ή μια γυναίκα να κρυώνει, από το να τουρτουρίζει η ίδια από το κρύο ή να πεινά. Αποφεύγει έναν ψυχικό πόνο, την ένταση του οποίου μόνον όσοι τον έχουν αισθανθεί, γνωρίζουν...

Όταν μια αγέλη πιθήκων βλέπει ένα από τα μέλη της να πέφτει από την σφαίρα του κυνηγού και τρέχει να πολιορκήσει την σκηνή του για να διεκδικήσει το πτώμα, παρά την απειλή του τουφεκιού· όταν, κατόπιν, ο γηραιότερος της αγέλης

μπαίνει μέσα με θάρρος, πρώτα απειλεί τον κυνηγό, εν συνεχεία τον ικετεύει και τελικώς, τον αναγκάζει με τους θρήνους του να του παραδώσει το πτώμα, και όταν η αγέλη το μεταφέρει με βογγητά στο δάσος, οι πίθηκοι υπακούουν σε ένα αίσθημα πένθους πολύ ισχυρότερο από κάθε σκέψη προσωπικής ασφάλειας. Το αίσθημα αυτό κυριαρχεί μέσα τους παντός άλλου. Η ίδια η ζωή χάνει γι' αυτούς τα θέλγητρά της, μέχρι την στιγμή που θα βεβαιωθούν ότι δεν μπορούν πλέον να επαναφέρουν τον σύντροφο τους στην ζωή. Το αίσθημα αυτό γίνεται τόσο καταπιεστικό, ώστε τα κακόμοιρα ζώα ριψοκινδυνεύουν τα πάντα προκειμένου να απαλλαγούν από αυτό.

Όταν τα μυρμήγκια ρίχνονται κατά χιλιάδες στις φλόγες μιας μυρμηγκοφωλιάς, την οποία αυτό το μοχθηρό ζώο -ο άνθρωπος- πυρπόλησε, και πεθαίνουν κατά εκατοντάδες για να σώσουν τους γόνους τους, υπακούουν, επίσης, σε μιαν ανάγκη -στην ανάγκη να σώσουν τα παιδιά τους. Διακινδυνεύουν τα πάντα χάριν της επιθυμίας τους να μεταφέρουν αυτούς τους γόνους, τους οποίους ανέθρεψαν με περισσότερες φροντίδες από ότι πολλές αστές τα παιδιά τους...

Η αναζήτηση της ηδονής, η αποφυγή της οδύνης, είναι ένα καθολικό γεγονός (άλλοι το ονομάζουν «νόμο») του οργανικού κόσμου. Είναι η ίδια η ουσία της ζωής. Χωρίς αυτήν την αναζήτηση του ευχάριστου, η ίδια η ζωή θα ήταν αδύνατη, ο οργανισμός θα αποσυντίθετο, η ζωή θα σταματούσε.

Έτσι, όποια και αν είναι η δράση του ανθρώπου, όποια και αν είναι η γραμμή πλεύσης του, ό,τι και αν κάνει, το κάνει διότι υπακούει πάντοτε σε μιαν ανάγκη της φύσης του. Η πλέον απεχθής πράξη, όπως και η πλέον αδιάφορη ή η πλέον ελκυστική, υπαγορεύονται όλες εξ ίσου από μιαν ανάγκη του ατόμου. Είτε ενεργεί κατά τον έναν είτε κατά τον άλλον τρόπο, το άτομο πράττει ό,τι πράττει διότι το βρίσκει ευχάριστο, ή διότι έτσι αποφεύγει, ή νομίζει ότι αποφεύγει, μιαν οδύνη...

Είναι πασίδηλο ότι αυτή η εξήγηση προκαλεί τις κραυγές εκείνων οι οποίοι είναι ακόμη εμποτισμένοι με τις θρησκευτικές αρχές. Δεν αφήνει κανένα περιθώριο στο υπερφυσικό· απορρίπτει την ιδέα περί αθανασίας της ψυχής. Εάν ο άνθρωπος ενεργεί πάντα υπακούοντας στις ανάγκες της φύσης του, εάν δεν είναι, αν θέλετε, παρά ένα «ενσυνείδητο αυτόματο», τι γίνεται η αθάνατη ψυχή; Τι γίνεται η αθανασία -το έσχατο αυτό καταφύγιο εκείνων οι οποίοι δεν γνώρισαν παρά ελάχιστες απολαύσεις και πολλά βάσανα και οι οποίοι ονειρεύονται να ανταμειφθούν στον άλλο κόσμο;

Είναι ευνόητο ότι αυτοί οι άνθρωποι, μεγαλωμένοι μέσα στις προκαταλήψεις, ελάχιστα εμπιστευόμενοι την επιστήμη η οποία επανειλημμένως τους παραπλάνησε, οδηγούμενοι περισσότερο από το συναίσθημα παρά από την διάνοια, απορρίπτουν μια εξήγηση που τους αφαιρεί την έσχατη ελπίδα...

Τα καλά γεροντάκια, μας έλεγαν: «*Η πράξη θα είναι καλή, εάν αντιπροσωπεύει μια νίκη της ψυχής επί της σάρκας· θα είναι κακή, εάν η σάρκα έχει επικρατήσει επί της ψυχής· θα είναι δε αδιάφορη, εάν δεν συμβαίνει ούτε το ένα ούτε το άλλο. Αυτός είναι ο μόνος τρόπος για να κρίνουμε εάν μια πράξη είναι καλή ή κακή*».

Οι Πατέρες της Εκκλησίας έλεγαν: «*Κοιτάξτε τα ζώα· αυτά δεν έχουν αθάνατη ψυχή. Οι πράξεις τους γίνονται απλώς για να ανταποκριθούν σε κάποια από τις ανάγκες της φύσης· επομένως δεν είναι δυνατόν να υπάρχουν στα ζώα ούτε καλές ούτε κακές πράξεις· όλες είναι αδιάφορες· ένεκα τούτου δεν θα υπάρξει για τα ζώα ούτε Κόλαση ούτε Παράδεισος, ούτε ανταμοιβή ούτε τιμωρία*»· και οι νεαροί φίλοι μας, επαναλαμβάνοντας την επωδό του Αγίου Αυγουστίνου και του Βούδα, λένε: «*Ο άνθρωπος δεν είναι παρά ένα ζώο και οι πράξεις του γίνονται απλώς για να ανταποκριθούν σε μιαν ανάγκη της φύσης του· ως εκ τούτου δεν μπορεί να υπάρχουν για τον άνθρωπο ούτε καλές ούτε κακές πράξεις. Είναι όλες αδιάφορες*».

Είναι πάντα αυτή η καταραμένη ιδέα της ποινής και του κολασμού, η οποία τίθεται εμπόδιο στην σκέψη· είναι ακόμη αυτή η παράλογη κληρονομιά της θρησκευτικής παράδοσης η οποία διδάσκει ότι μια πράξη είναι καλή, εάν προέρχεται από υπερφυσική έμπνευση, και αδιάφορη, εάν απουσιάζει η υπερφυσική προέλευσή της. Υπάρχει παντού και πάντοτε, ακόμη και σε εκείνους οι οποίοι την διακωμωδούν έντονα, η ιδέα του αγγέλου στον δεξιό και του Διαβόλου στον αριστερό ώμο. «*Διώξτε τον Διάβολο και τον άγγελο και δεν θα μπορώ πλέον να σας πω, εάν μία πράξη είναι καλή ή κακή, διότι δεν γνωρίζω άλλον τρόπο για να την κρίνω*».

Ο εφημέριος είναι πάντα παρών, με τον Διάβολο του και τον άγγελο του και ολόκληρο το κύρος του υλισμού δεν επαρκεί για να τον εξαφανίσει. Και, πράγμα ακόμη χειρότερο, ο δικαστής με τις βουρδουλιές για τους μεν και τους επαίνους για τους δε, είναι επίσης παρών, και ούτε οι ίδιες οι αρχές της Αναρχίας δεν είναι αρκετές για να ξεριζώσουν την ιδέα της ανταμοιβής και της τιμωρίας.

Ε, λοιπόν, εμείς δεν θέλουμε ούτε τον εφημέριο ούτε τον δικαστή, απλώς λέμε:

«Το σαπρόφυτο όζει, το φίδι με δαγκώννει, ο ψεύτης με εξαπατά; Το φυτό, το ερπετό και ο άνθρωπος, και τα τρία, υπακούουν σε μιαν ανάγκη της φύσης. Έστω! Ε, λοιπόν, και εγώ υπακούω σε μιαν ανάγκη της φύσης μου, αποστρεφόμενος το σαπρόφυτο που όζει, το φίδι που σκοτώνει με το δηλητήριο του και τον άνθρωπο, ο οποίος είναι ακόμη πιο φαρμακερός από το ζώο. Και θα ενεργήσω, συνεπώς, χωρίς να απευθυνθώ γι' αυτό ούτε στον Διάβολο, τον οποίον άλλωστε δεν γνωρίζω, ούτε στον δικαστή, τον οποίον απεχθάνομαι πολύ περισσότερο από το φίδι. Εγώ και όλοι όσοι συμμερίζονται τις αντιπάθειές μου, υπακούμε επίσης σε μιαν ανάγκη της φύσης μας και θα δούμε ποιος από τους δύο έχει με το μέρος του το δίκαιο και, επομένως, την δύναμη»...

Εάν οι Άγιοι Αυγουστίνοι δεν είχαν άλλον τρόπο για να διακρίνουν το καλό από το κακό, ο ζωικός κόσμος διαθέτει έναν πολύ πιο αποτελεσματικό. Ο ζωικός κόσμος εν γένει, από το έντομο έως τον άνθρωπο, γνωρίζει άριστα τι είναι καλό και τι κακό, χωρίς να συμβουλευέται γι' αυτό ούτε την Βίβλο ούτε την φιλοσοφία...

Για να διακρίνουν το καλό από το κακό, οι μωσαϊκοί, βουδιστές, χριστιανοί και μουσουλμάνοι θεολόγοι προσέφευγαν στην θεία έμπνευση. Έβλεπαν ότι ο άνθρωπος, άγριος ή πολιτισμένος, αγράμματος ή σοφός, διεφθαρμένος ή καλός και έντιμος, γνωρίζει πάντα εάν πράττει καλώς ή κακώς, και το γνωρίζει κυρίως όταν πράττει κακώς· ωστόσο, μη βρίσκοντας εξήγηση γι' αυτό το γενικό φαινόμενο, το απέδωσαν στην θεία έμπνευση. Οι μεταφυσικοί φιλόσοφοι μάς μίλησαν με την σειρά τους για συνείδηση, για μυστικιστική προσταγή, πράγμα που εξάλλου δεν ήταν παρά μια εναλλαγή λέξεων.

Όμως, ούτε οι μεν ούτε οι δε μπόρεσαν να παρατηρήσουν αυτό το τόσο απλό και εκπληκτικό γεγονός ότι τα ζώα που ζουν εν κοινωνία μπορούν επίσης να διακρίνουν το καλό από το κακό, ακριβώς όπως ο άνθρωπος. Και ότι, επιπλέον, οι αντιλήψεις τους για το καλό και το κακό είναι του ιδίου ακριβώς είδους με εκείνες του ανθρώπου. Ιδίως στους πλέον ανεπτυγμένους εκπροσώπους κάθε συνομοταξίας -ψάρια, έντομα, πτηνά, θηλαστικά- ταυτίζονται πλήρως.

Οι στοχαστές του 18ου αιώνα ορθώς το είχαν επισημάνει, αλλά αυτό έκτοτε λησμονήθηκε και ως εκ τούτου εμείς οφείλουμε τώρα να καταδείξουμε την μεγάλη σπουδαιότητα αυτού του γεγονότος.

Ο Φορέλ, ο απaráμιλλος αυτός παρατηρητής των μυρμηγκιών, έδειξε, με βάση έναν μεγάλο όγκο παρατηρήσεων και στοιχείων, ότι όταν ένα μυρμηγκί, το οποίο

έχει τυλώσει την κοιλιά του με μέλι, συναντά άλλα μυρμήγκια με άδεια κοιλιά, αυτά του ζητούν αμέσως να φάνε. Και εν μέσω των μικρών αυτών εντόμων, το χορτάτο μυρμήγκι είναι υποχρεωμένο να εξεμέσει το μέλι, ώστε οι πεινασμένοι φίλοι του να χορτάσουν με την σειρά τους. Ρωτήστε τα μυρμήγκια, εάν θα ήταν καλό ένα από αυτά να αρνηθεί την τροφή στα άλλα μυρμήγκια της ίδιας μυρμηγκοφωλιάς από την στιγμή που έλαβε το μερίδιο του. Θα σας απαντήσουν με πράξεις, τις οποίες είναι αδύνατον να μην κατανοήσετε, ότι αυτό θα ήταν πολύ κακό. Σε ένα τόσο εγωιστικό μυρμήγκι θα συμπεριφέρονταν πιο σκληρά απ' ό,τι σε εχθρούς ενός άλλου είδους. Εάν αυτό συνέβαινε κατά την διάρκεια μιας μάχης ανάμεσα σε δύο διαφορετικά είδη, θα εγκατέλειπαν την μάχη για να ξεσπάσουν με μανία πάνω σε αυτόν τον εγωιστή. Το γεγονός αυτό αποδεικνύεται με πειράματα που δεν επιδέχονται καμιά αμφισβήτηση.

Ρωτήστε επίσης τα σπουργίτια που συχνάζουν στον κήπο σας, εάν είναι καλό να μην ειδοποιήσουν ολόκληρη την μικρή κοινωνία ότι ρίξατε κάποια ψίχουλα ψωμιού στον κήπο, ώστε να συμμετάσχουν όλα στο γεύμα. Ρωτήστε τα, εάν ένα σπουργιτάκι έκανε καλά που έκλεψε από την φωλιά τού γείτονά του τα αχυροκάλαμα, τα οποία αυτός είχε συγκεντρώσει και τα οποία ο κλέφτης δεν ήθελε να μπει στον κόπο να συλλέξει ο ίδιος. Και τα σπουργίτια θα σας απαντήσουν ότι αυτό είναι πολύ κακό, επιτιθέμενα όλα στον κλέφτη, καταδιώκοντας τον και χτυπώντας τον με τα ράμφη τους...

Χιλιάδες παρόμοια γεγονότα θα μπορούσαν να αναφερθούν· ολόκληρα βιβλία θα μπορούσαν να γραφτούν στα οποία θα αποδεικνυόταν ότι οι άνθρωποι όπως και τα ζώα αντιλαμβάνονται τις έννοιες του καλού και του κακού κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο...

Το μυρμήγκι και το πτηνό, δεν διάβασαν ούτε τον Καντ ούτε τους Αγίους Πατέρες, ούτε καν τον Μωυσή. Και όμως, έχουν όλοι την ίδια ιδέα περί του καλού και του κακού...

Η ιδέα του καλού και του κακού δεν έχει καμία σχέση με την θρησκεία ή την μυστηριώδη συνείδηση· είναι μια φυσική ανάγκη των ζωικών ειδών και όταν οι ιδρυτές των θρησκειών, οι φιλόσοφοι και οι ηθικολόγοι μάς μιλούν περί θεϊκών ή μεταφυσικών οντοτήτων, δεν κάνουν τίποτε άλλο παρά να αναμασούν αυτό που κάθε μυρμήγκι, κάθε σπουργίτι εφαρμόζει στην μικρή του κοινωνία: Είναι ωφέλιμο για την κοινωνία; Τότε είναι καλό. Είναι βλαβερό; Τότε είναι κακό.

Αυτή η ιδέα μπορεί να είναι εξαιρετικά περιορισμένη στα κατώτερα ζώα, ή μάλλον να αναπτύσσεται στα ανώτερα, αλλά η ουσία της παραμένει πάντοτε η ίδια...

Η αντίληψη περί του καλού και του κακού ποικίλλει ανάλογα με τον βαθμό της αποκτηθείσας εμπειρίας ή γνώσης. Δεν είναι πάγια.

Ο πρωτόγονος άνθρωπος μπορούσε να θεωρεί πολύ καλό, δηλαδή ωφέλιμο για την φυλή, το να τρώει τους γηραιούς γονείς του, όταν γίνονταν βάρος (πολύ μεγάλο μάλιστα) για την κοινότητα. Μπορούσε, επίσης, να θεωρεί καλό -δηλαδή πάντοτε ωφέλιμο για την κοινότητα- το να σκοτώνει τα νεογέννητα παιδιά του και να μην κρατά κάθε οικογένεια παρά μόνον δύο ή τρία, ούτως ώστε να μπορεί η μάνα να τα θηλάσει μέχρι την ηλικία των τριών ετών, προσφέροντας τους απλόχερα την τρυφερότητά της.

Σήμερα, οι ιδέες έχουν αλλάξει και τα μέσα επιβίωσης δεν είναι πλέον εκείνα που υπήρχαν στην Λίθινη Εποχή. Ο πολιτισμένος άνθρωπος δεν βρίσκεται στην θέση της πρωτόγονης οικογένειας, η οποία είχε να επιλέξει ανάμεσα σε δύο κακά: Ή να φάει τους γηραιούς γονείς, ή να σιτίζεται ανεπαρκώς, μη δυνάμενη, συντόμως, να θρέψει ούτε τους γηραιούς γονείς ούτε τα νέα μέλη. Εάν μπορούσαμε να μεταφερθούμε πίσω σε εκείνη την εποχή -την οποία μετά μεγάλης δυσκολίας μπορούμε να φαντασθούμε- ίσως κατανοούσαμε ότι, υπό εκείνες τις συνθήκες, ο ημιάγριος άνθρωπος σκεπτόταν αρκετά λογικά.

Ο τρόπος σκέψης μπορεί να αλλάζει. Η εκτίμηση τού τι είναι ωφέλιμο ή βλαβερό για την φυλή αλλάζει, αλλά η ουσία παραμένει αμετάβλητη...

Οι χριστιανοί έλεγαν: *«Μην κάνεις στους άλλους ό,τι δεν θέλεις να σου κάνουν»*, προσθέτοντας: *«Ειδάλλως, θα πας στην Κόλαση!»*.

Το ηθικό δίδαγμα, το οποίο προκύπτει από την παρατήρηση ολόκληρου του ζωικού βασιλείου μπορεί να συνοψισθεί ως εξής: *«Κάνε στους άλλους αυτό που θα ήθελες να κάνουν εκείνοι σε σένα υπό τις ίδιες περιστάσεις»*. Και επιπλέον: *«Μην λησμονείς ότι αυτό δεν είναι παρά μια συμβουλή· αλλά η συμβουλή αυτή είναι καρπός της μακράς πείρας των κοινωνικών ζώων και για την συντριπτική πλειοψηφία των ζώων αυτών, συμπεριλαμβανομένου και του ανθρώπου, το να ενεργείς σύμφωνα με αυτήν την αρχή, έχει μεταβληθεί σε συνήθεια. Χωρίς αυτήν, άλλωστε, καμιά κοινωνία δεν θα μπορούσε να υπάρξει, καμιά φυλή δεν θα μπορούσε να υπερνικήσει τις αντιξοότητες του φυσικού περιβάλλοντος εναντίον των οποίων πρέπει να πολεμά»*...

Η ιδέα του καλού και του κακού ενυπάρχει στην ανθρωπότητα. Ο άνθρωπος, σε όποιον βαθμό διανοητικής ανάπτυξης και αν έφθασε, όσο θολές και αν είναι οι ιδέες του εξ αιτίας των προκαταλήψεων και του ατομικού συμφέροντος, θεωρεί γενικώς καλό ό,τι είναι ωφέλιμο για την κοινωνία μέσα στην οποία ζει και κακό ό,τι είναι βλαβερό γι' αυτήν...

Σε ένα υπέροχο βιβλίο, για το οποίο το παπαδαριό τήρησε άκραν σιγήν και το οποίο είναι πράγματι ελάχιστα γνωστό στην πλειοψηφία των στοχαστών, ακόμη και των μη θρησκευομένων, ο Άνταμ Σμιθ έθιξε το θέμα της αληθινής καταγωγής του ηθικού αισθήματος («Η θεωρία του ηθικού αισθήματος»). Δεν την αναζήτησε στα θρησκευτικά ή μυστικιστικά αισθήματα – την ανακάλυψε στο απλό αίσθημα της συμπόνιας.

Βλέπετε έναν άνθρωπο να χτυπά ένα παιδί. Συναισθάνεσθε ότι το χτυπημένο παιδί υποφέρει. Η φαντασία σας, σάς βοηθά να νιώσετε τον πόνο του, ή μάλλον, τα κλάματά του, το προσωπάκι του που υποφέρει σάς το μαρτυρούν. Και αν δεν είστε δειλός, θα ορμήσετε εναντίον του ανθρώπου που χτυπά το παιδί και θα το γλυτώσετε από αυτό το κτήνος.

Αυτό το παράδειγμα, εξηγεί από μόνο του σχεδόν όλα τα ηθικά αισθήματα. Όσο πιο ζωηρή είναι η φαντασία σας, τόσο καλύτερα θα μπορέσετε να φαντασθείτε τι αισθάνεται ένα ον όταν το κάνουν να υποφέρει, και τόσο πιο έντονο, πιο εξευγενισμένο θα είναι το ηθικό σας αίσθημα. Όσο περισσότερο θα είσθε διατεθειμένος να έρθετε στην θέση αυτού του άλλου ατόμου, και όσο περισσότερο θα αισθανθείτε το κακό που του κάνουν, την προσβολή που υπέστη, την αδικία της οποίας υπήρξε θύμα, τόσο περισσότερο θα εξωθηθείτε να δράσετε για να εμποδίσετε το κακό, την προσβολή ή την αδικία. Και όσο περισσότερο θα συνηθίζετε, είτε λόγω των περιστάσεων, είτε λόγω των ανθρώπων που σας περιβάλλουν, είτε λόγω της δύναμης της σκέψης και της φαντασίας σας, να ενεργείτε όπως σας επιβάλλει η σκέψη και η φαντασία σας, τόσο περισσότερο θα μεγαλώνει μέσα σας αυτό το ηθικό αίσθημα, τόσο περισσότερο θα μετατρέπεται σε συνήθεια.

Αυτό ακριβώς αναπτύσσει ο Άνταμ Σμιθ με πληθώρα παραδειγμάτων. Ήταν νέος όταν έγραψε αυτό το βιβλίο, απείρως ανώτερο από το όψιμο έργο του, «Η Πολιτική Οικονομία». Απαλλαγμένος από κάθε θρησκευτική προκατάληψη, αναζήτησε την εξήγηση της ηθικότητας σε ένα φυσικό χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης, και γι' αυτόν τον λόγο, επί έναν αιώνα, το παπαδαριό, με ή

χωρίς ράσο, τήρησε σιγήν ιχθύος ως προς αυτό το βιβλίο. Το μόνο μειονέκτημα του Άνταμ Σμιθ είναι ότι δεν κατανόησε ότι αυτό ακριβώς το αίσθημα της συμπόνιας, που μετεβλήθη σε συνήθεια, υπάρχει τόσο στα ζώα όσο και στον άνθρωπο...

Μελετώντας τον ζωικό κόσμο και προσπαθώντας να κατανοήσουμε τον περί υπάρξεως αγώνα που διεξάγει κάθε έμβιο ον ενάντια στις αντίξοες συνθήκες και ενάντια στους εχθρούς του, διαπιστώνουμε ότι όσο περισσότερο είναι ανεπτυγμένη σε μια ζωική κοινωνία η αρχή της εξισωτικής αλληλεγγύης και όσο περισσότερο έχει καταστεί συνήθεια, τόσο περισσότερες πιθανότητες έχει η κοινωνία αυτή να επιβιώσει και να εξέλθει θριαμβεύτρια από τον αγώνα ενάντια στις αντιξοότητες και στους εχθρούς της. Όσο περισσότερο αλληλέγγυο αισθάνεται κάθε μέλος της κοινωνίας με όλα τα άλλα μέλη της, τόσο περισσότερο αναπτύσσονται στο σύνολο οι δύο αυτές ιδιότητες, οι οποίες είναι οι κύριοι παράγοντες της νίκης αλλά και κάθε προόδου -το θάρρος αφ' ενός και η ελεύθερη πρωτοβουλία του ατόμου αφ' ετέρου. Και, αντιθέτως, όσο περισσότερο χάνει αυτό το αίσθημα αλληλεγγύης μια ζωική κοινωνία ή μια μικρή ομάδα ζώων (γεγονός το οποίο μπορεί να προκύψει από μία εξαιρετική έλλειψη, ή ακόμη και από μία υπεραφθονία τροφής), τόσο περισσότερο οι δύο άλλοι παράγοντες της προόδου - το θάρρος και η ατομική πρωτοβουλία- φθίνουν: Καταλήγουν να εξαφανισθούν και η κοινωνία, βυθιζόμενη στην παρακμή, υποκύπτει στον εχθρό. Χωρίς αμοιβαία εμπιστοσύνη, είναι αδύνατον να υπάρξει αγώνας, αδύνατον να υπάρξει θάρρος, πρωτοβουλία, αλληλεγγύη -και αδύνατον να υπάρξει νίκη! Η ήττα είναι προδιαγεγραμμένη.

Πηγή: Αποσπάσματα από το βιβλίο «Αναρχική ηθική» - Πιοτρ Κροπότκιν